

MIRA FURLAN

A stylized, high-contrast illustration of a woman's face and shoulders. The woman has long, dark, wavy hair and is looking slightly to the right. The color palette is limited to shades of purple, blue, and white. The background is a solid light purple.

*Voli me više
od svega
na svijetu*

BOOKN.

Mira Furlan, jedna od najvećih glumica s ovih prostora, bila je nežna i snažna, ranjiva i naizgled naivna, ali iznad svega beskompromisna žena čije je srce uvek bilo na pravoj strani. U autobiografskoj knjizi uvodi čitaoce u vlastiti svet, u svoje intimne drame i razmišljanja, opisujući život i karijeru pune uspona i padova. Istovremeno oživljava vreme koje je nestalo u ratu, generaciju i pojedince koji su verovali u bolji i srećniji svet i za koje, pogotovo ako su bili nadnacionalni poput autorke, početkom sukoba u bivšoj Jugoslaviji više nije bilo mesta u novim državama.

Emotivna, moćna proza u kojoj pratimo sazrevanje mlade intelektualke i život glumice koja upoznaje lice i naličje slave, duboko je potresna i ne dopušta ravnodušnost. Uz visprene, duhovite i katkad cinične uvide, ova ispovest je više od puke autobiografije. Ona je svedočanstvo o osećanju nepripadanja, o sunovratu ideala, o tome šta znači biti žena u ovom svetu i o snazi koju bezuslovna ljubav pruža.

Voli me više od svega na svijetu s puno sentimenta, ali bez patetike, s mnogo suza i smeha, evocira ne samo Miru Furlan već i ceo jedan svet, izgubljen ali ne i zaboravljen.

*Voli me više od svega
na svijetu*

BOOKA.

www.booka.rs

© 2022.

ISBN 978-86-6084-012-9

9 788660 840129

MIRA FURLAN

*Voli me više
od svega
na svijetu*

BOOKA.

Knjiga **162**

MIRA FURLAN
**VOLI ME VIŠE OD
SVEGA NA SVIJETU**

Naslov originala

Mira Furlan

Love Me More than Anything in the World

© Mira Furlan, 2020.

© Iva Karabaić, 2021.

ZA IZDAVAČA

Ivan Bevc

Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Cara Dušana 68

office@booka.in

www.booka.rs

IZVRŠNA UREDNICA

Sanja Bogičević

PREVOD S ENGLESKOG

Iva Karabaić

PRELOM

Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA

Marija Stojisavljević

ŠTAMPA

DMD Štamparija

Beograd, 2022.

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

MIRA FURLAN
**VOLI ME VIŠE OD
SVEGA NA SVIJETU**

Priče o pripadanju

Za moga sina

Ako šutiš o svojoj boli, ubit će te i reći da si uživao u tome.

ZORA NEALE HURSTON

*Na koncu, neće nas pamtiti po riječima naših neprijatelja,
nego po šutnji naših prijatelja.*

MARTIN LUTHER KING JR.

S DUBOKOM ZAHVALNOŠĆU:

Branki, Ljubi i Ivanu, koji su me naučili slobodi i pravdi.

Goranu, koji me je naučio ljubavi.

Marku, koji me je naučio lakoći.

Pismo mojem sinu

Dragi Marko,

kad si bio u šestom razredu, radili smo na tvom školskom zadatku pod nazivom „Moje nasljeđe“. Bili smo u lokalnom Kinku, kopirali hrpu izbljedjelih crno-bijelih fotografija iz dalekog doba i udaljenog prostora. Tvoj prapradjed ponosno stoji među svojim kravama i svinjama na farmi u Bosni nezamislive 1913. godine. „Što je Bosna? Pa zar nisi rekla da si iz Hrvatske?“ pitaš me. „Dobro, to je bilo drugačije u ona vremena.“ „Aha, znam. To je prije bila Jugoslavija“, dobacuješ. „Da, ali Jugoslavija je postojala nedavno. A prije toga je bila jedna druga država na istom tom mjestu. A prije toga...“ „Zašto oni stalno mijenjaju ime države?“ „Pa, pokušavaju isprobati neke nove stvari. I dalje eksperimentiraju s konceptima, političkim sistemima, granicama i imenima“, pokušavam ti objasniti. Uzimaš iduću fotografiju. Tvoja prabaka kao studentica francuske književnosti u Grazu 1915. „Graz – to je smiješno ime. Gdje je to? U Bosni? Hrvatskoj? Jugoslaviji?“ pitaš me. „U Austriji je. Ali u to doba ime države je bilo Austro-Ugarska Monarhija“, oklijevajući odgovaram. „Stani“, kažeš, zbunjen. „To znači da si ti i iz Austro-Ugarske Monarhije?“ „Ne“, kažem uz smijeh. „Stara sam, ali ne baš toliko stara!“ „Na što misliš?“ pitaš. „Dakle,

Austro-Ugarska Monarhija je prestala postojati 1918.“ „Što se onda dogodilo? Kako se zvala nova država?“ „Nova zemlja prvo se zvala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.“ „To je tako dugačko. Baš nezgodno“, primjećuješ. „No zatim je ime promijenjeno u Jugoslavija“, kažem. „Što to ime znači?“ pitaš. „Znači 'država Južnih Slavena'“, dobacujem dok mi se prikroda probadajuća glavobolja. „To je baš dosadno“, kažeš gledajući nepoznata, neodgonetljiva lica na fotografijama. „Dosadno?“ malčice se pobunim. „Ne bih upotrijebila tu riječ. To je sve, samo ne dosadno. Bilo je jako puno zbivanja. Krvavih ratova, revolucija, povremeno genocida, pogroma, istjerivanja, zatvaranja, raznih logora i, povrh svega, u svako doba, jako puno nasilja. Ti to nazivaš dosadnim?“ „Mama, to je baš frustrirajuće. Da si bar Amerikanka. Zašto ne možeš biti iz...“ zastaneš razmišljajući... „iz Kansasa? Zašto ne može biti jednostavno?“ „A zašto ti pretpostavljaš da su sve američke obiteljske priče jednostavne?“ bunim se. „Ne misliš da bi moglo biti nekih kompliciranih, problematičnih priča koje se odvijaju u Kansasu? Sjeti se samo jadne Dorothy“, kažem, i sama iznenađena trenutačnim osjećajem povrijeđenosti. „Znaš, trebao bi cijeniti kompleksnost“, trudim se gotovo očajnički, obuzeta krivnjom, ne uspijevajući uvjeriti ni samu sebe.

Tvoja nam je učiteljica dala precizne upute za rad: trebamo pronaći neke smiješne anegdote iz prošlosti, zabavne priče o ekscentričnim ujacima, zanimljive detalje koji pokazuju osebujne obiteljske tradicije. Trebali bismo skupiti tople, raznolike izvatke svoje obiteljske povijesti.

No dok gledam crno-bijele fotografije rasprostrte po cijelom blagovaoničkom stolu, vidim namrštena, zabrinuta lica; vidim razdore, siromaštvo i nesigurnost. Kako da smislim neke

zabavne priče? Kako da nađem načina da predstavim obiteljsku povijest koja te neće uplašiti, deprimirati, opteretiti? I, najvažnije od svega, kako da objasnim povijesnu kulisu koja se stalno mijenja? Kako da ti to objasnim? Kako da to objasnim bilo kome u zemlji u kojoj živim, u zemlji gdje si se ti rodio, u zemlji koju povijest baš i ne zanima, naročito ako se radi o tuđoj povijesti? I, na kraju krajeva, kako da sve to objasnim sama sebi?

Da li pišem ovu knjigu za tebe? Da bi ti mogao razumjeti što se dešavalo prije tebe? Kako bi mogao proviriti u daleki, davno nestali svijet iz kojeg su potekli tvoji roditelji? Da li uopće želiš znati nešto o tome? Da li ti treba ta teška prtljaga, prtljaga koju tvoja majka vuče sa sobom cijeli svoj život, ne nalazeći načina da je bar načas odloži?

Ili pišem za sebe, sebi? Zašto? Da li zato da „bolje razumijem samu sebe“ pokušavajući detektirati skrivenu „priču“ u raštrkanom, nelogičnom, kaotičnom narativu svojega života?

Dok sam pokušavala odgovoriti na ta pitanja na koja odgovor nije moguć, boreći se s riječima jezika koji nije moj (iako se drsko pretvaram da jest), desilo se nešto jako čudno: odrastao si. Ne samo to: Amerika je postala drugačija zemlja, zemlja zlokobno slična mjestu koje smo nekoć napustili s užasom i u očaju. Više nema sumnje da su sile koje su nas istjerali iz naših domova izvojevale globalnu pobjedu. Već smo se jednom borili s tim silama. Sada smo umorni. Iscrpljeni ponavljanjem.

Usto, prilično neobično, ova knjiga postaje drugačija knjiga. To više nije knjiga sjećanja na daleko mjesto i daleko vrijeme. Ona postaje nešto puno drugačije: molba Americi i svijetu.

Želim vjerovati da ćeš imati planet na kojem ćeš živjeti. Da će na tom planetu i dalje biti šuma i oceana, ptica i riba. I da ćeš moći disati bez boce s kisikom. Koliko su skromne naše želje postale! No čak se i te skromne želje danas čine neostvarive.

Evo što sam naučila: ovaj svijet ne smijemo uzimati zdravo za gotovo. Čini se da se moramo boriti svakog časa svojeg života. I premda smo umorni, borit ćemo se i dalje. Obećavam ti to.

S ljubavlju
Tvoja mama

Intro

Zima je 1991, jedna od najoštrijih ikad zabilježenih u New Yorku. U svojoj uniformi konobarice izlazim iz Caf ea Monaco gdje radim, sa stranim novinama u rukama. Smrzavajući se u dekoltiranoj bluzi (obaveznoj uniformi na mojem radnom mjestu), stojim na uglu Amsterdama i Broadwaya i otvaram glavni članak s nadnaslovom: „Tragična sudbina velike hrvatske glumice“. Zatim mi oči skliznu do naslova: „TeŹak Źivot lake Źene“.

Tko bi to mogao biti, pitam se.

Sigurno ne ja. Kako bih to mogla biti ja? PokuŹavam se sjetiti svojeg poljuljanog osjećaja identiteta. Zar nisam ja bila „ugledna kazaliŹna glumica i popularna filmska zvijezda s glavnim kazaliŹnim i filmskim nagradama“, kao Źto tvrdi moj CV? Zar me nisu voljeli i publika i kolege? Kako sam odjedanput tretirana kao izdajica? Odakle dolazi ta neobjaŹnjiva mrŹnja? I kako se ja s njom nosim? Pa zar nisam baŹ ja bila ona koja je progovorila protiv nacionalizma, protiv podjele svoje zemlje, zemlje koja viŹe ne postoji? Zar nisam ja bila ona koja je naivno mislila da nas umjetnost moŹe spasiti od rata? Zar nisam ja bila jedan od „dobrih momaka“? A ako jesam, kako sam zavrŹila kao narodni neprijatelj?

„Nemoj se nikad petljati u politiku“, običavali su govoriti moji roditelji. I nisam. Odrastajući u zemlji koja se zvala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, mislila sam da je politika najdosadnija stvar na svijetu. Prezerala sam je, skupa sa svim onim bezličnim, zamjenjivim „političarima“ u sivim odijelima. U svojoj mladenačkoj aroganciji smatrala sam da sam iznad te vulgarne ljudske aktivnosti. Jedino je umjetnost zavređivala moj interes. Ništa drugo.

Ne, nikad se „nisam petljala“ u politiku.

Umjesto toga, politika se upetljala u moj život.

I tako stojim tu, smrzavajući se usred New Yorka u svojoj oskudnoj uniformi konobarice, okružena ljudima koji nemaju pojma tko sam ja, a baš ih i ne zanima da to saznaju. Ne znaju čak ni kamo da smjeste mene – ili moju nepostojeću zemlju. Jugoslavija, Jugoslovačka... ili je to bila Čehoslovačka... tko bi sve to pratio... I zašto bi ikoga bilo briga? Sve što se dešava, dešava se tako daleko. I dešava se ljudima koji su drugačiji. Necivilizirani. Primitivni. Skloni valjanju u blatu svojih vjekovnih mržnji. Žude graditi zidove umjesto mostova.

„Mi smo ovdje, u Americi, tako različiti.“

„Ne možemo shvatiti sve to primitivno plemensko ponašanje puno mržnje.“

„To se nama nikad ne bi moglo desiti.“

„To se ovdje nikad ne bi moglo desiti.“

Tako su naši novi američki prijatelji govorili 1991.

Sad je 2019. Više ne govore tako.

Ove 2019. živimo u svijetu koji se čini sve više i više nalik na onaj koji smo 1991. u očaju napustili. Da li je krvoproliće u Jugoslaviji bilo neka vrsta predigre, predjela, uvertire za glavni

program? Da li bi Amerika mogla naučiti nešto iz priča koje su se s njom činile tako nepovezane prije samo četvrt vijeka? Da li možda ima neke mudrosti u pričama tih „drugih“: sporednih, marginalaca, nevažnih? Da li „njihove“ priče mogu biti i „naše“ priče?

Možda su sve priče „naše“ priče.

Nadam se.

Zbog svoga sina i njegova neotudivog prava da traži sreću.

Zbog svih nas.

Obiteljske fotografije

Obiteljske fotografije

Crno-bijele obiteljske fotografije pokazuju, opet i iznova, istu ne-obitelj, obitelj koja toliko silno pokušava biti obitelj da je ono što najviše uočavate upravo taj trud, trud koji se čini tužno patetičan i u suštini protraćen jer toliko očito ne uspijeva postići željeni rezultat.

Na tim fotografijama iz socijalističke Istočne Evrope, iz pedesetih i ranih šezdesetih, troje se ljudi, dvoje odraslih i dijete, drže za ruke, pozirajući na plaži (maminu omiljenom mjestu), u planinama (tatinu omiljenom mjestu) ili kod kuće (koja nije nikome bila omiljeno mjesto). Izgledaju napeto i nezgrapno.

Mama se u većini slučajeva smiješi. U tom je smiješku nešto neuvjerljivo, isforsirano i neodređeno tužno. Postoji nešto gotovo očajničko u tom pokušaju „obiteljske sreće“. Nije ni čudno. Ona se upravo vratila nakon što je provela tri godine u Titovu koncentracionom logoru, bezbojnom mjestu živopisna naziva Goli otok. Zatvorili su je zbog veze s čovjekom na fotografijama, čovjekom koji je osjećao da je zauzvrat mora oženiti kako bi se iskupio. Dobila je dijete s njim samo dvije godine nakon što je izašla iz logora, svoje jedno i jedino dijete – mene.

Nema fotografije na kojoj se tata smije. I na fotografijama i u mojim sjećanjima iz djetinjstva uvijek je distanciran i pomalo

namršten. Kako i ne bi bio? Cijeli drugi, tajni život odvijao se negdje izvan tih fotografija. Da li je taj život bio sretan? Da li se tata smijao na tom drugom, paralelnom nizu obiteljskih fotografija? No opet, nije moglo postojati puno fotografija tog drugog života. Po definiciji, tajni se životi žive bez tragova, bez stvari za uspomenu, suvenira i pisama, a naročito bez fotografija. Šteta. Rado bih vidjela tatu kako se smije, čak i da nije s nama. I evo ga ovdje: jedna jedina fotka mladog, nasmijanog tate. Ispada da je jedina nasmijana tatina fotka ona koja je snimljena u ratu, Drugom svjetskom ratu (uz toliko ratova u tom dijelu svijeta čovjek mora precizirati). Na toj je fotografiji tata u partizanskoj uniformi, s puškom preko ramena. Pretpostavljam da je muška avantura rata i plemenite borbe za slobodu i pravdu protiv krajnje groznih tipova, nacista, činila mog tatu puno sretnijim nego češće propisani recept za sreću: obitelj.

A tu je onda i obožavano dijete, ljubljena kći, djevojčica s ozbiljnim, intenzivnim, izravnim pogledom. Evo mene, središta njihova svemira, očiju njihovih, razloga (bar su se tako pokušavali uvjeriti) da ostanu zajedno u nelagodnoj, mučnoj zajednici koja će konačno imati milostivi kraj na jedini mogući način – preranom smrću jednog od njezinih iscrpljenih sudionika.

Zatim je tu baka. Ona se jedina uvijek smije na fotografijama. Njezin je osmijeh od srca, otvoren, iskren i istinski veseo. Da li je to zato, čovjek se zapita, jer se nikad nije udavala? Jer je, kako je poslije ispričala svojoj obožavanoj unučici, odlučila – s petnaest godina – da svijet ljubavi, seksa i braka nikad neće biti njezin svijet? Ona je jedina u obitelji koja se – bar ako je suditi po fotografijama – činila sretnom. Nekako je uspjela zadržati svoje djetinje karakteristike: neosujećene dobre namjere prema svijetu i ljudima, idealizam, otvoreno srce. Kako

je to uspjela? I kako većina ljudi izgubi na koncu sve te kvalitete? Kako svi mi postajemo namršteni, zabrinuti, tužni i umorni? Treba li čovjek iskoračiti iz „svijeta“ da zadrži osmijeh na licu?

Baka Ljuba – ili „Ljubić“ kako su je zvali – obrazovala se u Grazu, Beču i na Sorboni. Ljubić je bila dio drugog svijeta, davno izgubljenog svijeta, svijeta knjiga i znanja, svijeta kafea, Sacher torti i pletenih ljetnih rukavica (baka nikad nije izlazila na ulicu bez šešira i rukavica, čak ni u najtoplijim ljetnim danima). Kao jedinstvena kombinacija duboke osobne skromnosti i ponosnog intelektualnog elitizma s krajnjim prezirom prema novcu i svemu materijalističkom, što bi ona mislila o ironiji da je njezina unuka, koja je intelektualno obećavala, završila u najviše materijalističkoj zemlji na planetu i odabrala si profesiju toliko tijesno povezanu s egom i taštinom? Što bi mislila o žestokom antiintelektualizmu koji se neumorno promovira ovdje, tamo i svugdje? Što bi mislila o Facebooku, Twitteru, Kim Kardashian i, povrh svega, Donaldu Trumpu, aktualnom stanovniku Bijele kuće?

Ta unuka rođena je 1955, točno deset godina nakon kraja rata, rata koji je obećao kraj svih ratova. Odrastajući u SFRJ, najboljoj zemlji na svijetu, kako su nas učili, tko bi ikad mogao i zamisliti da ćemo za svog životnog vijeka iskusiti još jedan rat? Tko bi mogao zamisliti da će taj konkretni rat, iako lokalni, objektivno malen i nevažan u razmjerima svjetske politike (kako se u to doba činilo), zauvijek promijeniti moj život? Promijeniti mene?

Dok nisam počela pisati ovu knjigu, nisam nikad dokraja shvatila kako sam rođena samo deset godina nakon kraja

Drugog svjetskog rata. Dok sam odrastala, rat se činio kao daleka prošlost koja nije imala nikakve veze sa mnom. Sada, s iskustvom ovog nedavnog rata, onog koji se dogodio MENI, znam da je sjećanje na to iskustvo, čak i nakon dvadeset godina, toliko živo kao da se sve odigralo jučer. Moji roditelji nisu preživjeli samo rat, nego i poslijeratni koncentracioni logor koji je osnovao predsjednik Tito, koji je unatoč tome što je raskrstio sa Staljinom i Sovjetima, i dalje marljivo koristio njegove tehnike zatvaranja i prisilnog preodgoja. Žrtvama tog koncentracionog logora, Golog otoka, sistematski je ispiran mozak za vrijeme zatočenja kako nikad poslije ne bi pričali o tom iskustvu. Budući da je glavni cilj takvih mjesta bio slomiti ljudima kičmu i natjerati ih da izgube svaki ostatak samopoštovanja, preživjeli su odatle odlazili s tako dubokim osjećajem sramote zbog vlastitog poniženja da će se ta metoda pokazati uspješnom: stvarno nitko neće o tome govoriti. A kad neku stvar nitko ne spominje, ona počinje blijedjeti do nepostojanja. Tako smo se mi, građani SFRJ, pravili da se to nikad nije dogodilo. Bilo je puno lakše živjeti na taj način. Odrastala sam u „najboljoj zemlji na svijetu“, nesvjesna svih strahota koje su se ondje dogodile, prije, poslije i između.

Ovo veselo poricanje „negativnosti“, i osobno i povijesno, čini se kao najpopularniji recept za sreću građana u jako puno različitih zemalja i suprotnih sistema vlasti. Čini se da je to jedna od karakteristika koje spajaju kapitalizam i socijalizam.

Da li je moje rođenje trebalo poslužiti kao neka metoda iscjeljenja za moje roditelje nakon rata i njihova poslijeratnog utamničenja? Da li je to bila ideja? Da li je upalila? Da li ikada može upaliti?

NEŠTO POPUT POVIJESTI

Deset godina nakon Drugog svjetskog rata zemlja zvana Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija bila je u ruševinama, uništena četverogodišnjim ratom. Nije baš prštala od sreće. S druge strane, tko to može reći i tko to zapravo zna? Neki su ljudi definitivno bili sretni. Politička elita koja je dobila rat i baškarila se u otetim vilama poražene „buržoazije“ činila se prilično sretnom. To je bio *happy end* za borce za slobodu, nekadašnje partizane i komuniste; no baš i ne za sve one „narodne neprijatelje“ čija je imovina konfiscirana i koji su završili u zatvoru zbog lojalnosti „buržoaziji“. Takozvani Svijet – onaj koji odlučuje o pobjednicima i gubitnicima, onaj koji piše povijest, onaj koji ima moć i novac – odabrao je Tita da odigra ulogu respektiranog i toleriranog, doduše problematičnog posinka Zapada u regiji koja je zaglibila u komunizmu. (Kad su na kraju Drugog svjetskog rata pitali Churchilla zašto je odlučio podržati komuniste, a ne neke druge jugoslavenske lidere, navodno je odgovorio: „Zašto vam je to važno? Zar vi kanite živjeti tamo?“) Sama zemlja, smještena tako simbolično na povijesnim, geografskim i kulturnim raskršćima između Istoka i Zapada, odabrana je da služi kao svojevrsna veza između dva svijeta: dobrog, sigurnog svijeta kapitalizma i onog drugog, koji je izazivao stravu, svijeta komunizma. Bilo je logično da će Tito raskinuti s „Carstvom zla“, Sovjetskim Savezom. To je i napravio 1948. Tada je drug Tito rekao svoje „povijesno ne“ (drugu Staljinu), kao što smo mi, ponosni pioniri maleni s crvenim maramama oko vrata, učili u jugoslavenskim školama u šezdesetima. Status „miljenice Zapada“ pratili su veliki zapadni zajmovi i kao rezultat toga dobar i ugodan život za sve, a naročito za predsjednika i njegovu bratiju.

Nakon puno godina posjetit ću otok gdje je bila Titova ljetna rezidencija, načičkan plantažama naranača, privatnim plažama i s otvorenim ljetnim kinom. Za vrijeme tog posjeta saznala sam da je Tito bio pasionirani ljubitelj filmova, pozivajući često velike međunarodne zvijezde u svoje brojne raskošne vile. Među istaknutim međunarodnim gostima bili su Richard Burton i Elizabeth Taylor, Yves Montand i Simone Signoret. Za Tita se govorilo da je izvrstan pijanist i pravi „svjetski čovjek“, nasuprot svojim mnogobrojnim drugorazrednim imitatorima koji će krajem stoljeća odvesti zemlju na put raspada i smrti. Jedino što su ti mediokriteti i vulgarni nacionalisti naučili od Tita bilo je nositi bijela odijela i pušiti kubanske cigare.

No kad sam se našla na tom arhipelagu koji je toliko lijep da ti zastaje dah, a bio je prethodno omiljena ljetna rezidencija Habsburgovaca (jugoslavenski komunisti imali su očitu sklonost aristokratskom luksuzu), nisam mogla prestati misliti na onaj drugi otok u njegovoj *relativnoj* blizini, Goli otok, kamo su odvedeni moji roditelji, zajedno s još tisućama ljudi. Taj otok bio je sušta suprotnost raskoši i ljepoti Titovih Briona. On je, naime, obilovao teškim kamenjem koje se nosilo cijeloga dana uz brda i niz njih, kao i nepopustljivim, nesmiljenim suncem koje je rastapalo mozgove i kičme zatvorenika. Nemoguće je odoljeti stavljanju tih dviju slika jednu uz drugu: Tito u svojem bijelom odijelu, s kubanskom cigarom u ustima, pije viski sa svojim slavnim gostima na sjenovitoj terasi svoje vile s pogledom na Jadran i – nekoliko desetina milja udaljen – moj otac tegli golemi kamen na vrh ogoljenog brda pod

neumoljivim suncem. Obojica su bila komunisti. Obojica su se borila u ratu. Obojica su pobijedila.

OTAC

Pobjednički ujahavši u Zagreb na (metaforičkom) bijelom konju nakon poraza nacista, Ivan je izašao iz rata kao mladi partizan, hrabar i zgodan heroj, idealist koji je vjerovao u jednakost i pravdu za sve, u bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije (a možda i svijeta), u socijalističku ideju ravnopravnosti i marksistički slogan pod kojim će odrastati naša generacija: „Svakome prema njegovim potrebama“. Nakon rata postat će vodeći novinar u zemlji, prateći suđenja raznim domaćim fašistima, onim hrvatskima zvanim ustaše i srpskima zvanim četnici.

Ti će se termini čudesno ponovno ukazati nakon 45 godina, u ratu tokom devedesetih, onom koji će ubiti, osakatiti i raseliti tolike ljude, onom koji će uspjeti protjerati iz zemlje mene i tisuće drugih. Na Balkanu nikad ništa ne umire (možda ni drugdje?). Umjesto toga zakapa se pod zemlju, spremno da bude iskopano u bilo kojoj prilici. Ispada da je to zbilja bio praktičan način života: čovjek nikad ne treba sašiti novu uniformu; dovoljno je samo prekopati podrum ili tavan i iskoristiti nečiju staru, dobro sakrivenu uniformu iz prethodnog rata, kao što je ustvari i postalo običaj za vrijeme rata u devedesetima – na metaforičkoj razini i, iznenađujuće često, u praksi.

Premda se Ivan, kao mladi poslijeratni izvještavač, uglavnom grozio domaćih fašista iz Drugog svjetskog rata, njihova slijepa odanost svojim idealima i tvrdoglavo protivljenje partizanskim

Ivan Furlan

sudovima svejedno su na njega ostavili dojam. Sjećam se njegovih priča o suđenju jezivom ustaši Ljubi Milošu, koji se, prema Ivanovim riječima, s ponosom i vrlo detaljno prisjećao masovnih ubijanja Židova i Srba u koncentracionim logorima Nezavisne Države Hrvatske, nacističke marionetske države osnovane u vrijeme Drugog svjetskog rata, entiteta koji će kasnije osuđivati komunisti (i ostatak svijeta), a zatim će ga rehabilitirati nacionalisti nakon raspada Jugoslavije u devedesetima.

Rehabilitacija nekadašnjih „loših momaka“ danas postaje globalna disciplina koju širom svijeta politički *mainstream* prihvaća i smatra normalnom.

Uz druge priče sa suđenja ratnim zločincima Ivan bi nam pripovijedao o Miloševu odbijanju da prizna sud Socijalističke Jugoslavije. „Jedini sud koji priznajem je sud NDH“, konstatirao je Miloš, odražavajući na taj način – na vrlo jeziv ili komičan način, ovisno o kutu gledanja – iste one proslavljene riječi koje

je izrekao Tito kad su ga zatvorile vlasti prethodnog političkog entiteta, Kraljevine Jugoslavije. Riječi su bile iste, kontekst različit. No na kraju, čovjek mora primijetiti kako nema puno promjena, posebno u tom dijelu svijeta. Države, granice, politički sistemi – svi se oni mijenjaju i preokreću, neprekidno i prilično nenadano, dakle uvijek postoji dobar razlog da se odbije priznati novi entitet, baš kao što uvijek postoji još bolji razlog da ga se prihvati. Pitanja lojalnosti i nelojalnosti imaju takvu promjenjivu, fluktuirajuću narav da je obično jako teško odrediti što je što. Poprilično zanimljivo, ta su pitanja postala – mimo moje volje i sigurno ne mojim izborom – žarište mojeg života.

Kao što se izmjenjuju ideje o lojalnosti i nelojalnosti, isto je tako s herojima i zlikovcima. Primjerice, jezivi Ljubo Miloš, kojeg su zbog njegovih ratnih zločina partizani smaknuli nakon Drugog svjetskog rata, posthumno će u devedesetima postati jedan od heroja nove samostalne Hrvatske. Neke jedinice Hrvatske vojske u devedesetima će nositi ime Maksa Luburića, njegovog nadređenog u Jasenovcu, tog ponosnog hrvatskog fašista, čovjeka čije je uvjerenje u etničku čistoću bilo očito toliko jako da mu ruka nikad nije zadrhtala kad bi klaao srpsku ili židovsku bebu (kako je izvještavao moj otac s procesa Milošu 1945).

Drugačije, pa ipak jednako nepopustljivo uvjerenje, u njegovu slučaju uvjerenje u komunizam na sovjetski način, koštati će Ivana dvije godine života, zahvaljujući metodama baštinjenima od samog Staljina i primjenjivanima da slome sve one koji nisu bili voljni konvertirati, ili su pak u tome bili prespori, na novu realnost nakon što je objavljen raskid sa Staljinom. Cinizam kad primjenjuješ tehnike upravo onog sistema s kojim prekidaš, kako bi kaznio one njemu lojalne, stvarno je izniman. Brilljantnost te

izopačenosti nije mogla proći nezapaženo: bili ste doslovce potopljeni u mračno srce sistema koji ste, prema optužbama, protuzakonito obožavali. Ponešto grub način da se očita lekcija, moglo bi se primijetiti, no kad su ljudi ikad išta naučili na bilo koji drugi način osim onoga grubog? Hapšenja su se obično provodila pod okriljem mraka. Ljudi bi nestajali noću, bez traga. Susjedi bi virili kroz svoje ključanice potihom se moleći da se to ne dogodi i njima, baš kao što su običavali kad se njihove židovske susjede odvodilo u vrijeme velikoga rata koji je završio prije samo tri godine. Baš kao što će to činiti ponovno nakon četrdeset godina, kad će njihovi srpski susjedi biti ti koje se odvodi.

Ivan je bio zgodan čovjek, dobro građen, snažan, s prodornim plavim očima i šarmantnim pramenom prerano posijedjele kose. Bio je mlad, u ranim dvadesetima. (Lako je zaboraviti koliko su svi bili mladi. Možda zato što su te ratne i poslijeratne priče bile tako odrasle.) Nikad nisam mogla odoljeti da ne zamišljam scenu njegova hapšenja kao scenu iz filma, u kojem mojeg oca igra Humphrey Bogart. (Ili Burt Lancaster ili Lee Marvin, svaki od njih podsjeća na Ivana na neki malčice drugačiji način, no svi oni predstavljaju upitnu ideju „pravog čovjeka“ ili, preciznije, „prototipa muškarca“, što je kategorija koju nisam nikad uspjela dokraja pojmiti.)

U elegantnom odijelu, sa šeširom na svojoj zgodnoj glavi, u baloneru koji je komotan, ali mu dobro pristaje, ovaj ugledni novinar u pomalo *noir* filmu moje mašte putuje na jedan od svojih brojnih zadataka u susjedni grad. Iznenada (što prati napeta muzika iz pozadine), prilaze mu dva tajna agenta, skidaju ga s vlaka i po noći ga prebacuju do broda koji ga, s povezom na očima, preveze do otoka koji tjera strah u kosti. Ondje, kad ga iskrcaju iz broda, mora protrčati kroz dvostruki špalir zatvorenika koji ga neprekidno, po cijelom tijelu, udaraju drvenim letvama

vičući: „Izdajnik! Kriminalac! Govno! Priznaj da si izdajnik! Ruski špijun, smeće jedno!“ Pridošlice su prisiljeni i sami vikati. „Ja sam govno! Ja sam špijun! Ja sam kriminalac! Ja sam izdajnik!“ Sve to bilo je u savršenom skladu sa staljinističkim tehnikama preodgoja u obliku samokritike (ili bismo to trebali nazvati zlostavljanjem samoga sebe? Razaranjem samoga sebe?), dobro poznate iz sovjetskih gulaga.

To je bio tek početak. Ideja je bila slomiti ljude iznutra, slomiti im kičme, i to doslovce, prebijajući ih ili tjerajući da vuku teško kamenje uzbrdo pa nizbrdo, onako sizifovski, bez svrhe ili razloga osim ponižavanja. Ili figurativno, ispirući im mozak neprekidnim ulijevanjem samoprezira u njihove glave. Sve se to zbivalo pod nesmiljenim suncem koje ih je žive palilo, neprekidno, sve dok mnogi nisu popadali mrtvi, kao ranjeni gušteri na vrelin stijenama. Svaki se dan sastojao od izmjenjivanja mentalne i fizičke torture, a svaki je zatvorenik imao luksuz da ga ispituje i „preodgaja“ njegov ili njezin vlastiti, osobni mučitelj (ili preodgajatelj, ovisno o kutu iz kojeg gledate, kao i obično). Kroz duge, prazne godine mnogi su se zatvorenici povezali sa svojim mučiteljima. Neke od žena imale su afere sa svojim „preodgajateljima“ (i zbog toga bivale kažnjene, često smrću). Zatvorenici su morali mučiti i prebijati druge zatvorenike, inače bi i sami bili kažnjeni. Na taj se način krivnja širila demokratski: nitko nije bio nevin – svi su bili krivi. Jedna od omiljenih kazni bila je guranje zatvorenikove glave u vlastiti izmet dok je morao recitirati duge liste svojih beskonačnih i dokraja isfabriciranih zločina. Cilj je bio jasan: potpuni gubitak sebe – dostojanstva, osjećaja vlastite vrijednosti ili samopoštovanja. To nije bilo ništa novo: cilj koncentracionih logora kroz povijest uvijek je bio isti, više ili manje. No ovo nisu bili „koncentracioni logori“ – Tito je

zabranio tu riječ. To su bili „logori za preodgoj“. Samo je neprijatelj bio sposoban činiti takve grozote i takve nehumanosti; samo su fašisti mogli raditi te stvari; uvijek su to bili Oni; uvijek Oni, nikad Mi – kao što obično i jest slučaj.

No Ivan je bio snažan čovjek. Bio je sam sebi dovoljan, samotnjak; poslije će tvrditi da je bio najsretniji dok je bio zatočen u samici u talijanskom fašističkom zatvoru u Rijeci (Fiume) za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ondje je pripitomio štakora i s njim se sprijateljiio. Ondje je konačno bio oslobođen od dosadnih ljudi koji su uvijek nešto zahtijevali: nitko mu nije virio preko ramena ili nešto od njega očekivao. U njegovu životu uvijek je bilo žena, uključujući njegovu prvu ženu, u partizanima, zatim njegovu drugu ženu – moju majku, i nakraju njegovu treću ženu, koja će ga nadživjeti. Ali granice su se uvijek strogo poštovale i on bi ostajao „emocionalno nedostupan“ (da citiram svoju majku) većinu vremena. Bar se ja tako sjećam. To je mogla biti pretpostavka za sjajan život sa ženom koja je iznutra bila posložena kao on: život uzajamnog poštovanja i slobode. Ispostavilo se da je to tragedija za njegovu drugu ženu, moju majku. Ona je patila od emocionalne gladi koju on nije bio sposoban utažiti. Nikad. (Pitanje je: da li bi itko mogao zadovoljiti tolike emocionalne potrebe?)

Ivan je mogao preživjeti Goli otok jer je bio istreniran. Ne samo da je stekao ustrajnost i snagu kao partizan u Drugom svjetskom ratu; na to ga je pripremlilo i njegovo odrastanje u planinama Gorskoga kotara.

Rođen u silno siromašnoj obitelji slovenskog-furlanskog tesara (*Furlani – posebna etnička skupina, predrimski stanovnici sjeverne Italije – kad bih pitala tatu da li su naši preci bili Slovenci ili Talijani, on bi obično rekao: „Ovisi iz kojeg kuta gledaš na to“*,

što je savršen odgovor na bilo koje pitanje o rasnoj, etničkoj ili vjerskoj pripadnosti) i njegove supruge, fanatične katolkinje i Hrvatice, moj je otac bio jedini sin, uz dvije sestre. Prema patrijarhalnim pravilima toga doba, time je automatski on bio odabran, obožavan, onaj u kojeg je cijela obitelj polagala nade. (Nije škodilo ni to što je bio izvrstan u školi.) U malom planinskom selu u kojem je odrastao, pametan je dječak bio osuđen na jedno od dva zanimanja: svećenik ili učitelj. Premda je njegova mama tajno priželjkivala uvaženu crno-bijelu svećeničku halju, Ivan je završio kao učitelj. Dok se još školovao, bio je par puta izbačen iz škole jer je nosio rusku košulju, tada popularnu, ali ilegalnu „rubašku“. Ruska revolucija bila je uzbudljiva, njezine ideje neodoljive. Lenjin je mome ocu bio heroj. „Tata, tko je najpametniji čovjek na svijetu?“ pitala sam ga kad sam imala tri godine. Bez oklijevanja je odgovorio: „Vladimir Iljič Lenjin.“

Početak Drugog svjetskog rata zatekao je Ivana kao učitelja u osnovnoj školi u srpskoj enklavi u Hrvatskoj. Kad se Kraljevina Jugoslavija raspala u samo nekoliko dana, kralj pobjegao u Englesku, a vojska se raspustila te kad je Hrvatska podijeljena između Reicha i Mussolinijeve Italije, hrvatskim fašistima, ustašama, dopalo je da se pobrinu za etničko čišćenje zemlje od „nečistih“ elemenata: Srba, Židova, Roma, komunista, jednom riječju – svih „drugih“. Oni su to činili s entuzijazmom koji je, kako se pokazalo, iznenadio čak i Nijemce. Ivanovi srpski učenici prestali su dolaziti u školu. Obitelji su im se počele skrivati. Ljudi su odlazili „u šumu“, uzimali oružje i bili spremni za borbu protiv onih koji su palili njihova sela i ubijali njihovu djecu. Radilo se o opstanku, a ne politici. Srbi u toj regiji pridruživali su se partizanima i komunističkom pokretu ne zato što su bili posebno skloni komunističkom političkom uvjerenju, nego zato

što su bili prisiljeni braniti svoje domove i obitelji, a ispalo je da su komunisti jedini koji su im nudili zaštitu.

Ivan je bio drugačiji. On se pridružio „Pokretu“ – na početku nitko nije baš znao što je taj „pokret“ ustvari ili tko je misteriozni vođa po imenu Tito – jedino i isključivo zbog svojih dubokih uvjerenja.

Moj je otac obožavao pripovijedati priče. On je bio pripovjedač po prirodi. Najbolji način slušanja njegovih priča bio je na našim redovitim planinarenjima dok sam bila dijete. On bi ispredao svoju priču dok je sunce zalazilo, a mrak se spuštao na šumu. To su bili trenuci savršenstva: ritam hodanja savršeno bi se uskladio s ritmom njegovih riječi.

U jednoj od tih priča vozio se biciklom „u šumu“ (drugi naziv za partizane) neposredno po početku Drugog svjetskog rata. Zaustavila su ga dvojica ustaša. Odjeveni od glave do pete u crno, pitali su ga: „Tko si ti?“

„Ja sam Ivan Furlan“, odgovorio je.

„Što si ti, Ivane?“ pitao ga je jedan od ustaša.

„Ja sam učitelj“, rekao je.

„Što si ti, Ivane?“ nastavio je inzistirati ustaša.

„Što mislite pod time?“ Ivan nije shvatio pitanje.

„Jako dobro znaš što mislimo pod time“, rekao je ustaša.

„Žao mi je, ne znam.“

Kako bi mladom seoskom učitelju pitanje postalo jasnije, drugi ga je ustaša lagano udario u rebra svojom puškom, da bolje razumije koliko su ulozi visoki.

„Jesi li rimokatolik?“ pitao je ustaša.

Ivan je morao reći istinu. Da, jest. Rimokatolik je. Drugim riječima: da, Hrvat je. To je značilo: nije pravoslavac. Što je pak

značilo: ne, nije Srbin. Dakle, ne, neće ga ubiti. Ne ovaj put. Možda koji drugi.

Ustaša se nasmiješio.

„U redu si, učitelju. Ti si jedan od nas. Idi. Neka ti je sa srećom.“

Tada se Ivan pridružio partizanima i pritom dobio ratni nadimak „Martin“. Tako je poslan u šumu, gdje su njegovi srpski drugovi čekali s puškama i revolverima. Poslali su im ga ustaše, skoro da su mu dali blagoslov. Jedan od „nas“ koji se pridružio „njima“. Jer u toj zemlji, u tim zemljama, na tom tlu, nikad nije bilo i nikad neće biti ništa drugo osim „nas“ i „njih“.

To sam i sama imala poslije prilike iskušati na svojoj koži. Zahvaljujući jednom drugom ratu. Drugačijem, pa opet tragično istom paru „nas“ i „njih“.

No to će doći kasnije. Puno kasnije.

MAJKA

Dok je Ivan provodio svoje djetinjstvo satima hodajući bosonog do škole i loveći pastrve golim rukama u potocima Gorskog kotara, Branka se selila iz jedne udomiteljske obitelji u drugu, bez vlastite porodice. Kao plod tajne ljubavne veze sina bogatog bosanskog židovskog trgovca i srpske učiteljice iz ugledne obitelji pravoslavnih dostojanstvenika, odmah nakon rođenja napustila ju je majka, koju nikad nije poznavala i s kojom će se susresti samo jednom u životu, četrdeset godina kasnije.

Obje obitelji nepopustljivo su se protivile vezi između gđice Savić, srpske učiteljice čije ime neću nikada saznati, i svjetskog čovjeka, obrazovanog i talentiranog Fritza Weila, mog židovskog

djeda. Antisemitizam je još uvijek živ i zdrav u Pravoslavnoj crkvi, a u to doba, u dvadesetim godinama dvadesetoga stoljeća, jako se razmahao. Teorije o velikoj katoličko-židovskoj uroti potjecale su iz pravoslavne Rusije. Branka se nikad nije pomirila s njegovim postojanjem u njoj omiljenoj ruskoj literaturi, s njezinim miljenikom Dostojevskim u prvim redovima. Ni djedova židovska obitelj zasigurno nije pokazivala nikakve naznake multikulturalnih sklonosti. Kad su saznali za tajnu vezu, odlučili su razbaštiniti svojeg sina – mog djeda Fritza.

Ah, Fritz Weil. U meni i sam zvuk tog imena priziva previranja toga stoljeća, te posebno nemirne zemlje, Brankina magično nesretnog života. Fritz je bio materijal za legende, ne samo one koje je stvarala Branka. Svi koji su ga poznavali imali su vlastite priče o njemu, svoje teorije. Rođeni glumac, rekli bi. U središtu svake zabave, iznimno muzički talentiran, silno dosjetljiv, šarmantan, bonvivan, gurman, ženskar, tenisač, salonski socijalist, putnik, pustolov, čovjek koji je govorio mnoge jezike kao da su mu materinji, nadareni imitator. Ljudi su se, navodno, okupljali da čuju njegove, vjerojatno smišljene na licu mjesta, imitacije komičnih likova toga doba: Hitlera, Himmlera, Goebbelsa. („Smijali smo se ko ludi“, pričala mi je baka. „Tko bi tada uzimao za ozbiljno tog ludog klauna Hitlera?“) Nikad nisam upoznala Fritza – umro je puno prije mojeg rođenja. Ubili su ga neki drugi komični ljudi, isto fašisti, ali ovog puta hrvatski. Ubijen je na svom putu u partizane, na samom početku rata, u hrvatskom koncentracionom logoru Jasenovac. Njegova smrt nikad nije službeno potvrđena, a Branka je i puno godina nakon rata plakala „za svojim tatom“, kako mi je to objašnjavala. Potajno se nadala da će se on čudesno pojaviti s novom, uzbudljivom pričom o putovanjima u egzotične krajeve

Branka Furlan rođena Weil

i upoznavanju neobičnih, sjajnih muškaraca i šarmantnih žena. Tada je jednoga dana Branka slučajno naišla na jednoga preživjelog iz logora. On joj je ispričao o Fritzovoj smrti. Ustaše su ga odvukli, s još desecima drugih zatvorenika, u močvaru koja je okruživala logor, tijela su im bila uronjena u ledenu blatnjavu vodu do prsa. Naredili su im da kopaju blato iz močvare, a zatim ga vraćaju u vodu. Kao što je to bila vježba uzaludnosti, bila je i vježba umijeća sporog ubijanja. Danima i danima zatvorenici su stajali u hladnoj vodi. Onda bi neki pali. Njih bi prebili. Onda bi oni opet ustali. Pa pali. Pa ustali. Pa bi ih prebili. Sve dok nisu pali, ali nikad nisu ponovno ustali. Preživjeli logoraš rekao je Branki kako je to neprekidno ustajanje i ponovno padanje, baš kao one igračke klaunovi koji iskaču iz malih kutija, obično bilo izvor velike zabave za mučitelje. Iz njihove perspektive to je bilo komično: tvrdoglava, slijepa želja za životom čak i kad znaš da nemaš šanse. Promijenite malo perspektivu, i to postaje

tragična, herojska vježba ljudske upornosti unatoč svemu. Priča preživjelog logoraša toliko je potresla Branku da se razboljela i nekoliko dana nije mogla ustati iz kreveta. Još se uvijek sjećam kako leži na krevetu, neutješno plačući i stalno ponavljajući: „Tata je mrtav, tata je mrtav.“ Iako je činjenica bila da je umro prije dvadeset godina. No ono što je toga dana umrlo bila je nada.

Ne tako davno posjetila sam Jasenovac. Bila je predivna večer, zalazilo je sunce. Nebo je bilo duboke crvene boje, jablanovi su se uzdizali visoko u nebo koje se mračilo. Nisam osjećala tugu; mjesto je bilo previše lijepo. Prošle grozote činile su se nezamislivima u tako mirnom okruženju. No morala sam se prisjetiti kako je nova, desničarska hrvatska vlada nakon rata u devedesetima uništavala dokumente i fotografije iz koncentracionog logora. Povijesnim činjenicama moralo se manipulirati u novoj hrvatskoj povijesti, u kojoj „naši dečki“ nisu napravili nijedan zločin, ni tada, a ni sada. Ime mog djeda izbrisano je iz knjiga, kao da nikad nije ni postojao.

Prisjetila sam se i kako sam prije nekoliko godina otputovala u Bijeljinu, gradić na bosansko-srpskoj granici, dok sam u blizini radila na filmu. To je bilo Fritzovo rodno mjesto. Došla sam s nejasnom idejom da pronađem neku vrstu traga o njemu, o toj obitelji. Grad je bio grozan. Jedan od najgorih primjera takozvane tranzicije (od socijalizma prema kleptokapitalizmu!), s ružnim zgradama koje su se svuda uzdizale bez ikakvog urbanističkog plana, logike ili smisla. Vozila sam kroz blještavu sirovost toga grada kad sam ušla u ulicu koja bi mogla biti u središtu

Budimpešte ili Beča. I ondje su bili kuća i dućan mog pradjeda. Duh Austro-Ugarske Monarhije bio je živ i zdrav u tom malenom, skrivenom mjestu i gotovo da sam mogla vidjeti Fritza i njegova oca Arpada kako hodaju niz ulicu u svojim elegantnim dugim kaputima.

Kad sam ušla u matični ured i zatražila Fritzov rodni list, debela službenica koja se dosađivala, s cigaretom koja joj je visjela s jarkocrvenih usana, upitala me:

„Koja nacionalnost? Imamo tri različite knjige.“

„Stvarno“, rekla sam iznervirano i prije nego što smo krenule.

„Srpska, hrvatska ili muslimanska?“

„Židovska“, rekla sam oklijevajući, s iznenadnim osjećajem nelagode.

„Tih nemamo.“

„Želite reći: više ih nemate“, rekla sam.

Pogledala me potpuno zbunjeno. Nije imala pojma o čemu govorim. Njezino neznanje bilo je toliko da je se čak nije moglo ni uvrijediti.

Tek sam u sefardskoj sinagogi u Sarajevu pronašla ime koje bi moglo biti povezano s Fritzom. Bilo je to ime njegove maćehe, Arpadove druge supruge, Giselle. U toj magičnoj zgradi stajala sam i plakala: da, ti ljudi su postojali! Unatoč cijelom tom gorljivom nastojanju kroz stoljeća, ne možete potpuno obrisati prošlost. Ona ima sklonost da iskoči kad je najmanje očekujete.

Kad ju je majka napustila odmah nakon rođenja, Branka je ostala sa svojim ljubljenim ocem, talentiranim, šarmantnim i pustolovnim Fritzom. Godina je bila 1922. Ideja samohranog oca koji

se brine za svoje – nezakonito – dijete bila je, ili se bar tako čini danas, neviđena u to doba. Fritz je pak želio živjeti.

Muškarcima se pravo da „žive“ rijetko preispituje i gotovo nikad ih se zbog toga ne osuđuje.

I tako je on davao dijete različitim udomiteljskim obiteljima koje su ga bile voljne uzeti. Plaćao je za njezino uzdržavanje i katkad je posjećivao. Mala Branka živjela je za te posjete. U tim rijetkim prigodama donosio bi joj male poklone.

Nakon majčine smrti pronašla sam sitne, izbljedjele, izgužvane komade papira s Brankinim dječjim rukopisom: „Najdraži tatice, da li znaš koliko te volim? Da li znaš koliko mi fališ?“ I: „Puno ti hvala za bombone. Znam koliko ti je teško. Molim te, znaj da mi ne moraš ništa donijeti. Dovoljno mi je da me dođeš posjetiti. Tvoja zahvalna kći Branka.“

Samo su dvije crno-bijele fotografije preživjele sve ove godine. Na njima se sitno, mršavo, pothranjeno i nepočešljano dijete, negdje u pozadini službene obitelji, smiješi tužno i sramežljivo, dijete kojem se uvijek pokazivalo da ne pripada u potpunosti tamo, da je odvojeno, da nije vrijedno.

Kakav je osjećaj kad te etiketiraju kao drugačijeg od svih ostalih? Kad te od mlade dobi čine svjesnim da si „onaj drugi“? Golema, očajnička glad za ljubavlju ukorijenit će se duboko u Brankinu karakteru. Ona će je nositi sa sobom kroz život, u svojem braku, u svojem roditeljstvu. Ta je glad bila tako snažna da je često počinjala gušiti.

U djetinjstvu je Branka bila poznata po svojem predivnom glasu i muzičkom talentu. Ljudi su se navečer okupljali da bi je slušali kako pjeva. Zatim je došao pubertet, a Branka izgubila svoj glas.